

YAHUDİLERİN OSMANLI MİLLET SİSTEMİ İÇİNDEKİ YERİ VE HUKUKİ KONUMLARI (AİLE HUKUKU ÖZELİNDE BİR DEĞERLENDİRME) JEWS IN THE OTTOMAN MİLLET SYSTEM AND THEIR JUDICIAL STATUS A FAMILY LAW REVIEW

AHMET YAMAN*
PROF. DR.

DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU ÜYESİ
NECMEETTİN ERBAKAN Ü. İLAHİYAT FAK.



ABSTRACT

After the conquest of Istanbul, the Ottoman society was formed on the basis of the "Millet System", in which freedom of faith and thought was granted for the members of the communities which included various religions and parties of the society. In addition, in the line of given autonomy with regard to certain rights, judicial acts and cases that concerned private law were resolved according to the laws and customs of each community. Along with the Rûms and Armenians, Jews constituted an important branch of the Ottoman Millet System. Due to its multinational and multi-religious social structure, the Ottoman Empire respected the religions and cultures of individuals in the sphere of private law. This can be seen clearly in the field of family law. The Qâdis, in the cases before them, took the religious identity of the parties into consideration and made their decisions in accordance with these provisions thereof. This sensitivity was exhibited in the preparation of the last example of Ottoman legislation, the Hukûqî 'Âîla Qarâr-nâmesi (Hukûk-ı Aile Kararnâmesi [The Decree of the Family Law]), and "the provisions regarding Jews and Christians" were established separately. This study will examine the place of Jews in the Ottoman social order and their judicial status. The study will be concluded with some evaluations comparing Jewish customs and the rules of family law that were applied to the Ottoman Jews within the framework of Hukûqî 'Âîla Qarâr-nâmesi, dated 1917.

Keywords: Jews, Ottoman Legislation of 1917, family law, non-Muslims, dhim-mah, dhimmi.

ÖZ

İstanbul'un fethi ile birlikte "Millet Sistemi" esasına göre şekillenen Osmanlı toplumunda, bu toplumu oluşturan milletlerin, yani farklı din mensupları ve zümrelerinin din ve düşünce hürriyetleri garanti altına alınmış; buna ilaveten verilen kimi özerklikler doğrultusunda, özel hukuk alanına giren hukûkî işlemler ya da olaylar her milletin kendi hukukuna ve örfüne göre çözümlenmiştir. Rum ve Ermenilerin yanında Yahudiler de Osmanlı millet sistemi içinde önemli bir zümreyi teşkil etmekteydiler. İşte böyle çok milletli ve çok dinli bir toplumsal yapıya sahip olan Osmanlı Devleti, özel hukuk ilişkilerinde bireylerin din ve kültürlerine saygı göstermiştir. Bu saygının en açık görüldüğü alanlardan birisi de aile hukukudur. Kâdılar önlerine gelen davalarda tarafların telakkilerine değer vermişler ve bunlara göre hüküm tesis etmişlerdir. Osmanlı hukuk mevzuatının son örneği olan Hukuk-ı Aile Kararnamesi hazırlanırken de bu duyarlılık aynen sergilenmiş ve "Müsevilere-İsevîlere müteallık" hükümler ayrıca dermeyân edilmiştir. Bu tebliğde, önce Yahudilerin Osmanlı toplum düzenindeki yerlerine ve hukukî durumlarına değinilecek; ardından 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi özelinde Osmanlı Yahudilerine uygulanan aile hukuku kuralları, Yahudi geleneği ile mukayese edilerek bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yahudi, Osmanlı, Hukuk-ı Aile Kararnamesi, gayrı müslim, zimmet, aile hukuku.

* Bu makale, XVI. Türk Tarih Kongresi'nde (20-24 Eylül 2010, Ankara) sunulan aynı isimli tebliğ metnine dayanmaktadır. Sunumundan sonra tebliği okuyup değerli katkılarda bulunan Doç. Dr. Nuh Arslantaş'a teşekkür ederim. Makalenin İngilizce yayımı için bkz. İlahiyat Studies, 4/2 (2013), ss. 209-238.

Giriş

Sultan Mehmet Reşad'ın (ö.1918) 8 Muharrem 1336 / 25 Ekim 1917 tarihli irade-i seniyyesi ile yürürlüğe giren Hukuk-ı Aile Kararnamesi, Osmanlı Devleti'nin *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* ile başlayan modern anlamdaki kanunlaştırma çalışmalarının son halkasını teşkil etmektedir. Esbab-ı Mucibe Layihası'nda açıklandığı üzere kimi endişelerden dolayı “kanun” değil, kanun hükmünde “kararname” niteliğini taşıyan bu düzenleme aynı zamanda, İslam dünyasında yürürlüğe giren ilk aile hukuku kodu olma önceliğini taşımaktadır.¹

Gerek İslam gerek Osmanlı hukuk tarihleri açısından birçok yenilikler getiren söz konusu Kararname, yürürlük kazandığı tarih itibariyle hâlâ bir imparatorluk hüviyeti taşıyan Osmanlı Devleti'nin bütün vatandaşlarına uygulanacak tarzda düzenlenmişti. Daha açık bir ifadeyle Kararname, sadece Müslüman tebea üzerinde değil, gayrimüslim tebea üzerinde de hükümferma idi. Bu sebeptendir ki Kararname'de “Musevilere müteallik” hükümler ile “İsevilere müteallik” hükümler de dermeyan edilmişti.

Böyle yapılmakla daha önceleri, kendilerine tanınan hukukî özerklik bağlamında gayrimüslim cemaatlerin kendi aralarında icra ede geldikleri nikâh-talâk işlemleri ve bunlara bağlı davalar, Devletin kontrolüne alınmış ve bir anlamda yargı

¹ Bu Kararname'den daha önce, muhtemelen 1292/1875 yılında Mısır'da Adliye Nâzırı Muhammed Kadri Paşa (ö.1306/1888) tarafından hazırlanan 647 maddelik *el-Ahkâmü's-şer'iyye fi'l-ahvâl-iş-şahsiyye* (Bulâk 1292) isimli çalışma, tasarı halinde kalmış ve yürürlük imkânı bulamamıştır. Bkz. M.Akif Aydın, “el-Ahkâmü's-şer'iyye fi'l-ahvâl-iş-şahsiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I, 557.

birliğini temin yoluna gidilmiş oluyordu. Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren Osmanlı Devleti'nde uygulanan "Millet Sistemi"nden ayrılıp Tanzimat Fermanı ve ardından Kânûn-ı Esâsî'lerde tanınan eşitlik ilkesi gereğince bütün Osmanlı tebeası için kanun koyma siyasetinin ürünü olan bu uygulama, aslında Tanzimat hareketiyle başlayan reformlar sürecinin bir sonucuydu.

Biz burada, Hukuk-ı Aile Kararnamesi çerçevesinde Osmanlı Yahudilerine uygulanan aile hukuku kurallarını iki adımda yakın plana almaya çalışacağız. Önce Yahudilerin Osmanlı millet sistemi içindeki yerlerine ve hukukî konumlarına değinecek, ardından Kararname çerçevesindeki düzenlemeyi değerlendireceğiz.

I. Osmanlı Millet Sistemi İçinde Yahudiler ve Hukukî Konumları

Bilindiği gibi Osmanlı toplumu, İstanbul'un fethi ile birlikte "Millet Sistemi" esasına göre şekilleniyor, milletlere yani farklı din mensuplarına ve zümrelerine tanınan kimi özerklikler doğrultusunda, özel hukuk alanına giren hukukî işlemler ya da olaylar her milletin (ırkın değil, dinin) kendi hukukuna ve örfüne göre çözümleniyordu.² Her ne kadar tam anlamıyla bir özerklikten bahsedilemese de –ki, devletin egemenlik vasfına ters bir durum olacağından bu zaten düşünülemezdi- gayrimüslimler özel hukuk ilişkileri bakımından kendi dinlerinin gereklerini yine kendi ruhani önderlerinin rehberliğinde yerine getirmekte tam bir özgürlük içindeydiler. Öyle ki, Osmanlı Devleti'nin temel yasası ve referans çerçevesi olan İslam'ın kesin olarak yasak saydığı kimi fiiller bile kendi aralarında rahatlıkla icra edilebiliyordu.³

"Her türlü umûr ve hususları patrik-i mezbûr marifetiyle görelen" fermanının özetlediği bu geniş özerkliği yine de şüphelerle karşılayanlar⁴, konu aile hukukuna gelince gayrimüslim cemaatlerin bu alanda neredeyse sınırsız bir hukukî özerkliğe sahip olduklarını ve evlenme-boşanma ile bunlara

² Joseph R. Hacker, "Ottoman Policy toward the Jews and Jewish Attitudes toward the Ottomans during the Fifteenth Century", *Christians and Jews in the Ottoman Empire I-II* (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), New York 1982, s. 117, 122; İlber Ortaylı, "Millet: Osmanlı'da Millet Sistemi", *DİA*, XXX, 66–67; bkz. M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, İstanbul 2004, s. 34, 44, 245.

³ Söz gelimi içki imal etmek, domuz beslemek ve yemek, mahremlerle evlenmek gibi uygulamalar burada hatırlanabilir.

⁴ Mesela Benjamin Braude, Kevork Bardakçıyan, Joseph R. Hacker ve Macit M. Kenanoğlu'nun bazı şüpheleri için bkz., Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 38–56, 245.

bağlı diğer muamele ya da davaların tamamıyla ruhani liderlere bırakıldı-
ğını itiraf etmekten geri duramazlar.⁵

Gerçekten de Osmanlı merkezî yönetimi, nikâhla kuruluşundan bilinen yollarla sona ermesine kadar, aileyi ilgilendiren hukuk alanını cemaat önderlerine bırakmakla kalmamış, bu alana dışarıdan hatta Müslümanlardan gelebilecek müdahalelere de fırsat vermemiştir. Kadılara ve imamlara buyruklar gönderilerek, gayrimüslimlerin nikâh işlerine karışmamaları istenmiş; kadılara kendi yargı çevrelerinde duyarlı olmaları talebiyle, mahalle imamlarının yetkilerini aşarak gayrimüslimlerin nikâhlarını kıyıp kıymadıklarını denetlemeleri emri verilmiştir.⁶ Dahası gayrimüslimlerin nikâh-talâk işlemlerini kendi dinlerine, belgelerdeki özgün ifadeyle “kendi ayinlerine göre” yapıp yapmadıkları bile denetlenmiş, bu denetlemeyi yapan Ehl-i örf’e, söz konusu olan hangi dinî zümre ise onların hukuk ve telakkilerine göre caiz sayılmayacak işlemlerin iptali yetkisi verilmiştir. Bunun yanında ehl-i örf’ün, rüşvet alarak gayrimeşru evlilikleri onaylamaları için ruhani önderlere baskı yapmaları da engellenmeye çalışılmıştır.⁷ Aile alanını, benimsenen dinin hükümlerine göre düzenlemedeki Osmanlı duyarlılığı o kadar ileri boyutlardadır ki, kendi inançlarının onaylamadığı evliliklere göz yuman din adamlarının sürgün ve hapis gibi cezalara çarptırıldığı bile görülmüştür.⁸

Başta Hristiyanlar ve Yahudiler olmak üzere diğer din mensuplarının kendi şeriatlerini uygulamaları hususunda bu denli hassas olan bir devletin, başka konularda gayrimüslim vatandaşlarına⁹ baskı yapması herhalde

⁵ Bkz., Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Hong Kong 1991, s. 60-61; Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayri Müslimler: Kuruluştan Tanzimata Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları*, Ankara 2001, s. 203; Kenanoğlu, a.g.e., s. 245; Colin Imber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, (çev. Ş. Yalçın), İstanbul 2006, s. 283-284; Joseph R. Hacker, “agmk”, s. 117; Joseph R. Hacker, “Jewish Autonomy in the Ottoman Empire”, *The Jews of the Ottoman Empire* (Ed. Avigdor Levy), Princeton 1994, s. 153 vd.;

⁶ *Külliyât-ı Kavanin*, c. 2, No: 3991; c.3, No:3992’den nakleden Kenanoğlu, a.g.e., s. 246.

⁷ *Külliyât-ı Kavanin*, c. 3, No: 3993; c.4, No: 3994’den nakleden Kenanoğlu, a.g.e., s. 246-247; Ercan, a.g.e., s. 204.

⁸ Kenanoğlu, a.g.e., s. 247.

⁹ *Azınlık* veya *ekalliyyet* kelimelerini özellikle kullanmadığımıza dikkat edilmelidir. Zira İslam toplumlarında azınlık olmaz; dini ve ırkı ne olursa olsun devlete sözleşmeyle bağlı “vatandaş” olur. Bu toplumlarda bulunan yabancılar ise ya turist/müste’men veya düşman savaşçı/harbi sıfatıyla bulunurlar ve bu sıfatlarına uygun hukuk rejimine tâbi olurlar. Osmanlı’da *azınlık* mefhumunun olmadığına, ekalliyyet tabirinin İmparatorluk’un son on yılında kullanıldığına dair fikirler için bkz., İlber Ortaylı, “Gayri Müslimlerin Hukukî ve Günlük Yaşamındaki Durumları-Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine”, *Türkiye ve Avrupa’da Çok Dinli Yaşam-Geçmiş ve Günümüzde* (Konrad-Adenauer-Stiftung), Ankara 2006, s. 19; a.mlf., “Millet:Osmanlı’da Millet Sistemi”, *DİA*, XXX, 67.

düşünülemez. Esasen binlerce arşiv belgesinin ve mahkeme sicilinin taranmasına dayalı onlarca araştırma¹⁰, gayrimüslimlerin Osmanlı topraklarında belli bir hukuk çerçevesinde özgürce yaşadıklarını ispatlamaktadır. Sadece şu iki örnek bile bu noktada fazla söze ihtiyaç bırakmamaktadır:

* Gayrimüslimlerin İslam'ı kabule zorlanmalarını bertaraf etmek için, mühtedinin, kimseden baskı görmeden kendi isteğiyle Müslüman olduğunu mahkemede şahitler veya son dönemlerde konsolosluk tercümanı huzurunda beyan etmesi usulü benimsenmişti.¹¹

* Kıbrıs şer'iyye sicilleri üzerinde yapılan bir araştırmaya göre 1786–1834 yılları arasında yani elli yıllık bir dönemde, gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında cereyan eden davaların sayısı sadece yedidir ve taraflardan birisi Müslüman olduğu için şer'i mahkemelerde görülen bu yedi davadan altısında gayrimüslim taraf haklı bulunmuştur.¹²

Özet bir sunumu yapılan işbu Tanzimat öncesi Osmanlı uygulaması, esasen kendisinin ana referans çerçevesini oluşturan İslam'ın zimmet anlayışına dayanmaktadır. Bir toplumdaki dinî çoğulculuğun Allah'ın kendi muradı olduğunu vurgulayan Kur'an¹³, din ve düşünce hürriyetini teminat altına alacak hükümler getirmiştir.¹⁴ Müslümanların hâkim oldukları coğrafyalarda gayrimüslimlerin vatandaş sıfatıyla, üstelik hayli geniş bir hukukî-kazâî özerklikten istifadeyle yaşamaları demek olan zimmet müessesesini¹⁵ Hz. Muhammed de (s.a.s.) gerek şahsî uygulamaları gerek verdiği birçok talimat ile somutlaştırmıştır.

Hukuk tarihinin bilinen ilk yazılı anayasası olarak bilinen Medine Sahifesindeki “Yahudilerden bize tabi olanlara, haksızlık yapılmaksızın ve aleyhlerindekiyle de destek olmaksızın yardım edilecek ve iyi muamelede bulunulacaktır” ile “Avf yahudileri müminlerle beraber bir ümmet oluşturur-

¹⁰ Eksik de olsa bu noktada fikir verecek bir araştırma listesi için bkz., Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Araştırma Rehberi*, İstanbul 2007, s. 489-493.

¹¹ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara 1996, s. 134.

¹² Ahmet B. Ercilasun, “Hristiyan Tebeya Karşı Türk Toleransı”, *Türk Kültürü*, sy.:264 (Nisan 1985), s. 39-40; bkz. Kenanoğlu, a.g.e., s. 283.

¹³ Mâide, 5/48; Yûnus, 10/99.

¹⁴ Bakara, 2/26; Yûnus, 10/99; Kehf, 18/29; Gâşiye, 88/21–22.

¹⁵ Ayrıntılar için bkz. İbn Kayyum el-Cevziyye, *Ahkâmu ehli'z-zimme*, Beyrut 1983; Abdülkerim Zeydan, *Ahkâmu'z-zimmiyyin ve'l-müste'menin fi dâri'l-İslâm*, Beyrut 1988; Ahmet Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Ankara 1998.

lar. Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri kendilerinedir. Bu hükme, haksızlık yapmadıkça ve suç işlemedikçe gerek mevlâları gerek bizzat kendileri dâhildirler. Haksızlık yapıp suç işleyen, ancak kendisine ve ailesine zarar verir.”¹⁶ gibi taahhütler bir yana, Hz. Muhammed (s.a.s.) kendi otoritesinin uzağında kalan yerlerdeki gayrimüslimlerin haklarını da koruyacak adımlar atmıştır. Mesela Güney Arabistan’daki Hımyer kralına gönderdiği bir mesajda, Yahudi ve Hristiyan olarak eski dinlerinde kalmak isteyenlere herhangi bir müdahalede bulunulmamasını şart koşmuş; Necran Hristiyanlarına verdiği emannamede, onların mallarına, canlarına, dinî hayat ve uygulamalarına, ailelerine ve mabetlerine bizzat kendisinin kefil olduğunu bildirmiştir.¹⁷

Bütün bu ilahî yönlendirmeleri esas alan Müslüman hukukçular “Onlar da tıpkı Müslümanlar gibi hak ve yükümlülüklere sahiptirler” genel kurallı çerçevesinde gayrimüslimlerin “inançlarıyla baş başa bırakılması gerektiğini” vurgulamışlardır.¹⁸

İslam dünyasında zimmîler en fazla aile ve miras hukuku alanlarında tam anlamıyla bir hukuk özerkliğine sahiptirler. İslam bilginlerinin genel kanaatine göre bu iki alan zaten doğrudan dinî, daha doğru bir ifadeyle, ibadet karakterli alanlar olarak telakki ediliyordu. Bu sebeptendir ki, Hz. Peygamber’in verdiği “onları dinleriyle baş başa bırakmak” emri, bu sahalarda İslam’ın kesinlikle cevaz vermediği işlem veya tasarruflara onay kapısı açmıştır. Bunun bir göstergesi olarak Hasan Basrî (ö. 110/728) zimmîlerin İslam hukuku bakımından geçersiz sayılması gereken nikâhlarına devletin karışıp karışamayacağını soran Emevî halifesi Ömer b. Abdilazîze (ö. 101/720) “*Onlar kendi inançlarına göre yaşayabilmek için bize cizye ödüyorlar*” diyerek karışılmaması gerektiğini belirtmiştir.¹⁹

Bu bakımdan Osmanlı Devleti’nin 1856 Islahat Fermanı’nda gayrimüslim vatandaşların hakları konusunda uluslararası topluma verdiği taahhütler, bu top-

¹⁶ Nakledilen 16 ve 25. maddeler ile birlikte Sahîfe’nin bütünü için bkz. Muhammed Hamîdullah, *Mecmû’atü’l-vesâiki’s-siyasiyye li’l-ahdi’n-nebevî ve’l-hulâfeti’r-râşide*, Beyrut 1987, s. 59–62.

¹⁷ Belgeler ve kaynakları için bkz. Hamîdullah, *a.g.e.*, s. 175, 220.

¹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, İstanbul 1983, XIII, 137; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, Beyrut 1982, VI, 280.

¹⁹ Antoine Fattal, *le Statut Legal des Non-Musulmans en Pays d’Islam*, Beyrut 1958, s. 128’den nakleden Mehmet Akif Aydın, “Osmanlıda Hukuk”, *Osmanlı Devleti Tarihi I-III* (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999, II, 420.

raklarda yüzyıllar ötesine giden bir geleneğin tescilinden başka bir anlam taşımamaktadır.

Tebliğin esas konusunu oluşturan Yahudiler de Osmanlı Millet Sistemi içinde önemli bir zümreyi teşkil etmektedir. Millet-i Yehûd, Yehûd Taifesi, Musevi milleti gibi terimler ile ifade edilen Yahudiler²⁰, Osmanlı toplumunda Rum ve Ermenilerin yanında, üçüncü milleti teşkil ediyorlardı²¹.

İstanbul fatihi Sultan Mehmet, Bizans'ta zor şartlar altında hahamlık görevini yürütmeye çalışan Rabbi Moses Capsali (Moşe Kapsalı)'yi Yahudi taifesinin yetkili hahamı olarak tayin etmişti. Devletin yetkilendirdiği bu ve takip eden hahamların bütün Yahudi milletini mi, yoksa sadece İstanbul ve civar şehirlerdeki Yahudi zümresini mi temsil ettiği meselesi tartışmalı olmakla²² birlikte, tarih kaynakları bu dönemden itibaren Yahudi cemaatinin dinî-hukukî liderliğini yapan isimleri özenle kaydederekler.²³

Yahudi varlığı ve onlara yönelik zimmet hukuku tatbikatı Osmanlı Devleti'nde aslında çok daha önceki tarihlere, neredeyse kuruluş tarihlerine uzanmaktadır. Orhan Bey 1326 yılında Bursa'nın anahtarlarını teslim aldığı anda, orada tekfurların sürekli aşağılamasına maruz kalmış bir Yahudi toplumuyla karşılaşmıştı. Fethi takiben, bugün hâlâ Etz ha-Hayyim (Hayat Ağacı) sinagogu olarak bilinen mabedi yapma izni veren Orhan Gazi, bahahamlarının idaresinde kendi işlerini yürütüp davalarını görebilecekleri bir hoşgörü ortamını onlara bahşetmişti.²⁴

²⁰ Osmanlı tarihi uzmanları ilginç bir bilgi olarak, hristiyan tebea için kullanılan *kefere* tabirinin klasik devir kayıtlarında yahudiler için kullanılmadığını; belgelerde "*kefere ve yehûd tâifesi*" ayırımının yapıldığını kaydederekler. Bkz., Ortaylı, "Millet:Osmanlı'da Millet Sistemi", *DİA*, XXX, 69.

²¹ Aryeh Shmuelevitz, *The Jews of the Ottoman Empire in the Late 15th and 16th Centuries*, Leiden 1984, s. 20-21; Avram Galanti, *Fatih Sultan Mehmet Zamanında İstanbul Yahudileri*, İstanbul 1953; Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Ankara 2000, s. 165 vd.; Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 44; Joseph R. Hacker, "Ottoman Policy toward the Jews and Jewish Attitudes toward the Ottomans during the Fifteenth Century", s. 122.

²² Shmuelevitz, *a.g.e.*, s. 20-21; Naim Güleriyüz, *Türk Yahudileri Tarihi I*, İstanbul 1993, s. 51-52; Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 130 vd.; A.Hikmet Eroğlu, *a.g.e.*, s. 165 vd.; Hacker, "agmk.", s. 122.

²³ Mesela bkz., Shmuelevitz, s. 20-21; Naim Güleriyüz, *İstanbul Sinagogları*, İstanbul 1992; Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1947; Sevilla Moshe, *Türkiye Yahudileri*, İstanbul 1992; Harry Ojalvo, *Osmanlı Padişahları ve Musevi Tebaaları*, İstanbul 2001.

²⁴ Ojalvo, *a.g.e.*, s. 22; Shmuelevitz, *a.g.e.*, s. 17-18, 85; Sevilla Moshe, *Türkiye Yahudileri*, s. 31; Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 131; Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*, s. 12-13; Güleriyüz, *a.g.e.*, s. 43.; Eva Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler* (çev. S. Kaya), İstanbul 1999, s. 29-30; http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_Jews_in_Turkey (10.02.2009).

Roma ve Bizans dönemlerinde sık sık sürgün ve soykırıma maruz kalan Yahudiler, Bursa'nın fethinden sonra gördükleri bu müsamaha iledir ki, o dönem diğer Avrupa ülkelerinde olmayacak ölçüde ilk defa meşru bir toplumsal kimliğe kavuşmuş oldular.²⁵ Hatta Romaniot Cemaati yönetimindeki Edirne Yeşivası (Talmud Okulu), I. Murad döneminde (1362-1389) civar ülkelerin hahamlarının yetiştirdiği bir teoloji merkezi haline gelmişti.²⁶

Takip eden yıllarda Fransa ve Macaristan gibi ülkelere bazı Yahudiler Osmanlı coğrafyasına göç edip gelmiş ve fethedilen Balkan topraklarında yaşamakta olanları zimmî statüsü kazanmış olsalar da²⁷ XV. Yüzyılın sonunda İspanya, Portekiz ve İtalya'dan göç eden ve İspanyolca konuştukları için Sefarad denen Yahudiler ile Osmanlı toplumunda daha hissedilir hale gelmişlerdi. Öyle ki, Kudüs'te 1488 yılında 70 Yahudi ailesi varken XVI. yüzyılın başlarında bu sayı bir anda 1500'e yükselmisti. İstanbul'daki havra sayısı 44'e; Yahudi sayısı 30 bine çıkıvermişti²⁸. Özellikle Osmanlı Yahudilerine hasrettiği çalışmalarıyla tanıdığımız Joseph R. Hacker da 1477 yılında İstanbul'da 1647 Yahudi ailesinin yaşadığını yazmaktadır²⁹ ki, bazı Yahudi araştırmacılar bu rakamların İstanbul'u Avrupa'nın en büyük Yahudi merkezi haline getirdiğini söylerler.³⁰

O dönem itibarıyla hiç de azımsanmayacak bir nüfusa sahip olan Yahudilerin sayıları ilerleyen zaman diliminde daha da artmıştır.³¹ Biraz sonra ele

²⁵ L. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, NYU 2000'den nakleden http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_Jews_in_Turkey (10.02.2009); Hacker, "Ottoman Policy", s. 117; Mary W. Montgomery, "Turkey", *Jewish Encyclopaedia*, s. 279'dan nakleden Ercan, a.g.e., s. 65. Yavuz Ercan bu konuda şu çalışmaya da işaret etmektedir: Klaus Schwarz, *Osmanische Sultansurkunden des Sinai-Klosters in Türkischer Sprache*, Feriburg 1970, s. 41, 42.

²⁶ Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, s. 30.

²⁷ Bilgi için bkz., *Christians and Jews in the Ottoman Empire I-II* (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), New York 1982; Halil İncalcık-Leon Picon- K.C. Kevenk, *Turkish-Jewish Relations in the Ottoman Empire*, Chicago 1982; Naim Güler, *Türk Yahudileri Tarihi I*, İstanbul 1993; Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler* (çev. B.S. Şener), Ankara 1996.

²⁸ Montgomery, "Turkey", *Jewish Encyclopaedia*, s. 280'den nakleden Ercan, a.g.e., s.65-66; Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, s. 31; http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_Jews_in_Turkey (10.02.2009).

²⁹ Hacker, "Ottoman Policy toward the Jews and Jewish Attitudes toward the Ottomans during the Fifteenth Century", s.123.

³⁰ Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, s. 31. O yıllarda İstanbul nüfusunun % 11'inin Yahudi olduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır. bkz. Groepler, a.g.e., s. 33.

³¹ Osmanlı devletindeki Yahudi varlığının tarihine, teşkilatlanmasına, işleyiş ve keyfiyetine ilişkin geniş bir literatüre dayalı güzel bir özet için bkz., Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, s. 130-145; geniş bilgi için bkz., Güler, *Türk Yahudileri Tarihi I*, s. 43 vd.; Groepler, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler*, s. 28 vd.

alacağımız Yahudilerle ilgili aile hukuku hükümlerini de içeren Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin yürürlüğe girdiği tarihlerde Osmanlı ülkesinde yaşayan Yahudi nüfusunu göz önüne alırsak bu artışın boyutlarını fark edebiliriz. Alliance Israelite Universelle'in tespitine göre 1908'de İstanbul'da 65 bin, Edirne'de 17 bin, Selanik'te 90 bin, İzmir'de 35 bin, Halep ve Şam'da 12'şer bin, Kudüs'te 40 bin ve Bağdat'ta 45 bin Yahudi yaşamaktaydı.³² Judische Statistik ve The Jews of Today kaynaklarına göre 1902–1913 yılları arasında Osmanlı'daki toplam Yahudi nüfusu 10. binlere kadar çıkmıştı.³³

Ortaya çıkan bu sonuç aynı zamanda, Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin kaç kişilik bir Yahudi cemaatini ilgilendirdiği konusunda da bizi fikir sahibi yapmaktadır.

İşte 1917 tarihli bu kararname, baştan beri özellikle de aile hukuku alanında belli bir hukuk özerkliğine sahip olagelmiş Yahudileri de kuşatmış; her ne kadar aile meselelerindeki yargı yetkilerini diğer “ruesâ-yı rûhâniyye” ile birlikte kısıtlamış olsa da³⁴ yine kendi din ve telakkilerini esas alarak koyduğu hükümlerle onlara olan müsamahasını sürdürmüştür.

Osmanlı Devleti'nin kendilerine göstere geldiği bu genel müsamahakâr tutuma bir teşekkür sunumunda bulunmak üzere dünyanın değişik bölgelerinde etkin olan Musevi örgütlerinin tümü 1877 yılında bir İstanbul Konferansı düzenlemişler ve Musevilerin Osmanlı ülkesinde iyi muamele görmüş olduklarını ve mutlu bir hayat yaşadıklarını; buna karşılık Osmanlı hâkimiyetinden çıkan yerlerdeki Yahudilerin korkunç zulümlere uğradıklarını oybirliğiyle kayıt altına almışlardır.³⁵

³² Paul Dumont, “Jewish Communities in Turkey during the Last Decades of the Nineteenth Century in the Light of the Archives of the Alliance Israelite Universelle”, *Christians and Jews in the Ottoman Empire I-II* (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), New York 1982, I, 231. M.A. Ubicini, 1844 yılı itibariyle Osmanlı Devleti'nde toplam 170 bin yahudinin yaşadığını, bunun da nüfusun % 0.48'ine karşılık geldiğini kaydetmektedir. Aynı sayıma göre tebeanın % 58.13'ü müslüman, % 38.84'ü rum-ortodoks, % 2.55'i katoliktir. Bkz. Bilal Er-yılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebânın Yönetimi*, İstanbul 1990, s. 76.

³³ Justin McCarthy, “Jewish Population in the Late Ottoman Period”, *Christians and Jews in the Ottoman Empire I-II* (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), New York 1982, I, 376. Teyit için bkz., Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1950.

³⁴ *Hukûk-ı Aile Kararnamesi* (bundan sonra HAK kısaltmasıyla gösterilecektir), md. 156.

³⁵ *Avrupa ve Amerika'da Bulunan Bütün Musevî Cemiyetlerin 1877'de İstanbul Konferansı'na Verdikleri Müşterek Muhtıra* (Türkçeye çev. İ. Akant; İngilizce'ye çev. S. Shaw), İstanbul 1992; İspanya-Portekiz engizisyonundan kaçarak İstanbul'a gelen Gracia Mendes isimli kadının hatıralarında, Osmanlı'nın kendilerine nasıl kimliklerini koruyup adeta yeniden inşa edecekleri fırsatı verdiği, şükran duygularıyla anlatılır; bkz., Marianna D. Birnbaum, *Gracia Mendes: Bir Sefaradın Uzun Yolculuğu* (çev. M. Uluengin), İstanbul 2007; ayrıca bkz., Esther Benbassa, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları* (çev. İ. Yalçın), İstanbul 1998.

II. Osmanlı Yahudilerine Uygulanan Aile Hukuku Kuralları

Sadece Müslümanları değil bütün Osmanlı vatandaşlarını ilgilendiren bir hukuk düzenlemesi olan Hukuk-ı Aile Kararnamesi, İmparatorluğun son yüzyılına damgasını vuran reformlar sürecinin bir ürünüdür. Tanzimatla birlikte başlayan reformlarla çeşitli milletlere dâhil olan gayrimüslim tebeanın hukukî statü farklılıkları kaldırılmaya başlanmış, zimmî konumu yerine Müslümanlarla birlikte “Osmanlı vatandaşı” statüsü benimsenmeye başlamıştı.³⁶

Aileyi ilgilendiren hukukî ve kültürel alan, baştan beri İslam’ın öngördüğü nazariye-uygulama düzleminde seyrettiği için esasen bir mahrumiyetten söz edilemezdi. Tanzimat sonrasında büyük ölçüde tercümeler yoluyla iktibas edilen (resepsiyon) yeni seküler kanunlarda³⁷ vatandaşlar arasında herhangi bir ayırım yapılmıyordu. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye de esasen bu çerçeveye dâhildir ve bütün Osmanlı vatandaşlarına hükümferma olmuştur. Bununla birlikte şer’î şerîfe uygun olarak hazırlanan kanun ya da kararnamelerde gayrimüslimlerin kendi dinlerine, kadim Osmanlı belgelerindeki ifadeyle “kendi ayinlerine” göre muhatap olacakları hükümler varsa bunlar ayrıca tasrih edilmiştir. Böyle bir yöntemin izleniyor olması, çok hukuklu bir mevzuat yapısının bulunması anlamına gelmiyordu. Mülkîlik ilkesi doğrultusunda yine bütün vatandaşlara uygulanacak mevzuat çıkarılıyor, bu arada dinî farklılıklar aynı düzenlemenin içinde müstakil bir madde olarak sevk ediliyordu. Ahmet Cevdet Paşa’nın (ö. 1895) diliyle söylersek, böylece “Ehl-i İslama göre ahkâm-ı şer’iyye olup, tebaay-ı gayrimüslimeye dahi kanun itibar olunmak üzere”³⁸ bir genel düzenleme yapılmış oluyordu.

Daha önceleri Müslümanlar için emr-i sultânî ve irade-i seniyyeler ile fıkıh kitapları ve fetva mecmualarına, gayrimüslimler için ise kendi dinlerinin gereğini esas alan ruhani cemaat otoritesine havale edilen aile kurumu, bu kararname sayesinde kanun gücüyle de korunmuş oldu.

³⁶ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu*, s. 2; Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 95 vd.

³⁷ Bkz., Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, Ankara 1996, s. 39 vd.; Cengiz Otacı, *Hukukun Laikleşme Süreci*, İstanbul 2004, s. 146 vd.; Mustafa Şentop, “Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 3, sy. 5 (2005), s. 647-672.

³⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma’rûzât*, (haz. Y. Halaçoğlu), İstanbul 1980, s. 200.

Her ne kadar gayrimüslimlere ait cemaat mahkemelerinin aile alanındaki yargı yetkilerini kaldırması³⁹ yönüyle Yahudi ve Hristiyan taifenin kimi itirazlarına maruz kalsa da⁴⁰ Hukuk-ı Aile Kararnamesi onların haklarını korumak ve kendi inançlarına göre aile alanını düzenlemek hususunda öteden beri var olan hürriyetçi anlayışı aynen sürdürmüştür. Bu cümleden olarak “Musevilere ve İsevilere müteallik hükümler” ayrı başlıklar altında sevk edilmiş, bu hükümlerin tespitinde de yine kendilerine müracaat edilmiştir. Bu durum Kararname gerekçesinde şu cümlelerle belirtilmiştir:

“... Müslim olmayanlara mahsus olarak lâzîmü't-tatbîk olan mesâil ayır ayrı zikr ve tasrîh etmek sûretiyle onların akâid-i dîniyyelerine riayet ve tadâd olunan bütün mahzurların bertaraf edilmesi kâbil olduğundan, tertîb olunan layiha-yı kânûniyyede bu esas takib edilmiş ve gayrimüslimlerin ahkâmını cem ve tertîb ve tanzîm hususunda da müslim olmayan erbâb-ı ihtisâsın malumatlarından istifade edilmiştir... Mîl-i gayrimüslimeye aid mevâd ahkâmı da elyevm hahamhâne ve patrikhânelerce merî ve muteber ahkâm-ı dîniyye cümlesinden olmakla, bunlar hakkında dahî ayrıca esbab-ı mucibe ityânına lüzûm görülmemiştir.”

Aslında ayrı dinleri olsa da uzun yüzyılların yoğurduğu ortak kültür coğrafyasını paylaştıkları için Yahudi ailesi de sonuçta bir Osmanlı ailesiydi. Bunların kültürlerinde farklılıklardan çok, ortak yönler hâkimdir. Osmanlı ailesinin yeryüzünde bir tipoloji olduğunu vurgulayan İlber Ortaylı, Osmanlı ailesi terkinin sınırını, bireylerin ya da ailelerin dinleri değil ortak kültürün belirlediğini söyler. Buna göre “bir Hollandalı aile ile Osmanlı Ermeni ailesi arasındaki fark, Ermeni ile Osmanlı Türk arasındaki yakınlığa göre daha büyüktür.”⁴¹

Bu ortak anlayış sebebiyledir ki, gerçekte dinî-hukukî bir engel bulunmakla birlikte Osmanlı tebeasından bir Yahudi kadının böyle olmayan bir Yahudi erkekle evlenmesi meşru görülmemiştir. Gayrimüslimler kendi cemaatlerine ait kadınların başka devletlerin gayrimüslim bireyleriyle evlenmesine izin vermemiş, bu minvaldeki tasarrufları sıkı bir denetime tabi tutmuştur.⁴² Bunun bir göstergesi olarak mesela, Selanik'teki Musevi kadınla-

³⁹ HAK, md. 156.

⁴⁰ Bkz., Mehmet Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 208-212, 222.

⁴¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2001, s. 2, 7, 70-71.

⁴² Ortaylı, *a.g.e.*, s. 30, 74, 94-95.

rın burada yaşayan Toskana tebealı Musevi erkeklerle evlenmeleri üzerine bunu yasaklayan 17 Şevval 1266/1850 tarihli bir ferman çıkmış ve tebea tefrik memuru (uyrukluk komiseri) Ahmet Rasim Bey'in olayı tetkiki ve mani olunması istenmiştir.⁴³

Aile, tıpkı İslam kültüründe olduğu gibi Yahudilikte de sosyal kimliğinin ötesinde dinî bir kurum olarak görülür. Yaratılan ilk insanın tek başına kalmasının iyi olmadığını söyleyen mevcut Tevrat⁴⁴, onu yalnızlıktan kurtarmak için Allah'ın kadını yarattığını ve ikisinin bütünlüğünü beyan eder.⁴⁵ Tevrat'taki şu cümleler evliliğin ne kadar teşvik edilen bir kurum olduğunu, dolayısıyla ailenin Yahudilikteki konumunu daha açık bir tarzda ortaya koyar:

*“Karılar alın ve oğullar ve kızlar babası olun ve oğullarınıza karılar alın ve kızlarınızı kocaya verin de oğullar ve kızlar doğursunlar ve orada çoğalsın, azalmayın!”*⁴⁶

*“Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı, onları erkek ve dişi olarak yarattı. Ve Allah onları mübarek kıldı ve onlara dedi: Semereli olun ve çoğalsın! Yeryüzünü doldurun!..”*⁴⁷

Yahudilikte bu denli önemli bir kurum olarak görülen aile, yahudi kutsal metinlerindeki düzenlemelerle hukukî ve ahlâkî bir yapıya da kavuşmuştur. Kimlerle evlenilemeyeceği, nikâhın feshi, çok evlilik, dul kadınların hukuğu, mehir, boşanma ve buna bağlı sonuçlar gibi konular başta olmak üzere aileye ilişkin hukuk kuralları gerek Tevrat gerek Mişna ve Talmudlar'da⁴⁸ sıralanmıştır.

⁴³ BOA, İr-Har, No: 5109'dan nakleden Ortaylı, *a.g.e.*, s. 96.

⁴⁴ Tekvîn, 2/18.

⁴⁵ Tekvîn, 2/24; 3/16.

⁴⁶ Yeremya, 29/6.

⁴⁷ Tekvîn, 1/27-28. Yahudilikte ailenin yeri konusunda ayrıca bkz. Hakkı Şah Yasdıman, *Yahudi Kutsal Metinleri Işığında Kadının Evlilikteki Yeri*, (yayımlanmamış doktora tezi), İzmir 2000; a. mlf., “Yahudi Dininde Ailenin Yeri”, *Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 14 (İzmir 2001), s. 241-266; Nuh Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, İstanbul 2008, s. 347-348; bkz. Yusuf Besalel, “Aile”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul 2001-2002, I, 42 vd.; L.M. Epstein, *The Jewish Marriage Contract*, New York 1927.

⁴⁸ Yahudi kutsal metinleri hakkında bkz. Ömer Faruk Harman, *Metin Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Metinleri* (yayımlanmamış doçentlik tezi), İstanbul 1988; Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Ankara 1997; Zaferü'l-İslâm Han, *et-Talmûd târîhu ve ta'limuh*, Beyrut 1967.

Medenî ilişkiler ağı içinde dinî telakkilerin en fazla etkili olduğu alan aile olduğu için, laik karakterli yasama faaliyetleri dışarıda tutulursa, bu alana ilişkin mevzuat düzenlemeleri, öteden beri dinî duyarlılığa saygılı olma ilkesini benimsemiştir. Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi de bu duyarlılığın bir gereği olarak, az önce de ifade ettiğimiz üzere Yahudilerin benimseydiği hükümleri ayrı ayrı tespit etmiştir.

Acaba tespit edilen bu hükümler, gerçekten Yahudilerin inanç ve geleneğiyle uyumlu muydu? Onların Kitab-ı Mukaddes’inde izine rastlanmayan kurallar buraya derç edilmiş miydi? İşte bu noktadan sonra Ahd-i Atik yani Tevrat merkezli olarak söz konusu soruların cevabını arayacağız.

Öncelikle şunun altını bir kere daha çizelim ki, Kararname’yi hazırlayan komisyon, Yahudilerle ilgili hükümleri bizzat kendi uzmanlarından sorarak tertip etmiştir. Beş kişiden oluşan Hukuk-ı Aile Komisyonu, önce alt komisyonlara ayrılarak üç dine ait aile hukuku esaslarını tespit etmiş, sonra bunları bir araya getirip esas olarak Müslümanlara ait hükümleri ortaya koymuştur. Hristiyan ve Yahudi aile hukuku hükümlerinden Müslümanlıkla bağdaşmayan ve ayrı bir karakter taşıyan kurallar ayrıca belirtilerek Kararname meydana getirilmiştir.⁴⁹

Az önce de belirttiği gibi Komisyon, çalışmalar sırasında ilgili dinî zümrelerin uzmanları yanında Hahamhane ve Patrikhane’ye müracaat ettiği ve Kararname’ye alınan gayrimüslimlere yönelik maddeler bu kurumlarca da “merî ve muteber” sayıldığı için bunlarla ilgili ayrıca bir esbab-ı mucibe yazılmamıştır. Buradan şu sonuç çıkmaktadır: Hukuk-ı Aile Kararnamesi’nin farklı dinlere göre ayrıca düzenlediği maddeler ile gayrimüslimlere uygulanmayacağını belirttiği maddeler dışında kalan hükümleri, herhangi bir ayırım yapılmaksızın bütün Osmanlı vatandaşlarına tatbik edilecektir. Esasen Kararname “İşbu fasıl ahkâmı, Museviler hakkında dahi caridir”⁵⁰; “İşbu fasılın ahkâmı, gayrimüslimler hakkında cari değildir”⁵¹ derken bu hususa işaret etmiş olmakta; “İşbu Kararname’de gayrimüslimler hakkında istisnâen beyan olunan ahkâma muhalif olmayan mevâd, sarâhat-i mahsûsa olmadıkça onlar hakkında dahi caridir.”⁵² derken de söz konusu işareti, metin düzeyinde somutlaştırmaktadır.

⁴⁹ Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 163–164.

⁵⁰ HAK, md. 39.

⁵¹ HAK, md. 51, 91.

⁵² HAK, md. 155.

Biz burada, Müslümanları ilgilendirmeyip özellikle Yahudilere yönelik olarak düzenlenen maddelerin Tevrat ya da Yahudi geleneğindeki kaynaklarını bulmaya çalışacağız. Kararnamé'deki sıraya göre Yahudiler hakkındaki ilk özel fasıl, kendileriyle evlenilemeyecek olanların sayıldığı fasıldır. 20 ilâ 26. maddeleri ihtiva eden ve “Museviler Hakkında Nikâhı Memnu Olanlara Mütedairdir” başlığını taşıyan fasılda şu maddeler yer almaktadır:

20. Bir kimse ber-hayat olan zevce-i mutallakasının hemşiresiyle izdivaç edemez.

Tevrat'ın üçüncü kitabı olan Levililer'in 18. babının 18. ayetine dayanan bu madde, boşanmış eş hayatta olduğu sürece onun kız kardeşiyle yani baldızla evlenmeyi yasaklamaktadır. Maddede açıkça zikredilmemekle beraber, iki kız kardeşle aynı anda evli olmanın da evleviyetle yasak kapsamında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim mezkûr Tevrat ayeti bu durumu sarahaten belirtmiştir: “*Bir kadını, kendi kız kardeşi üzerine, onu kıskandırmak, o hayatta iken kendi yanında çıplaklığını açmak için almayacaksın!*”⁵³

21. Ale'l-ıtlâk zevcinden ayrılmış olan bir kadın, şahs-ı âhar ile izdivaç edip ondan da ayrıldıktan sonra zevc-i evveliyeye izdivaç edemez.

Hangi sebeple olursa olsun ayrılmış eşlerin tekrar evlenmesini her durumda yasaklayan bu hüküm, Tevrat'ın beşinci kitabı Tesniye'nin 24. babının 1-4. ayetlerine dayanmaktadır. Her ne kadar söz konusu ayetlerde ele alınan evlenme engeli, ayrılığın kadından kaynaklanması haline özgü gibi görünse de öyle anlaşıyor ki, Yahudi geleneği bu yasağı bütün çeşitleri ve sebepleriyle ayrılıkların tümüne teşmil etmiştir. Konunun Tevrat'taki düzenlenmesi şu şekildedir: “*Bir adam bir kadın alıp onunla evlendiği zaman vaki olacak ki, onda ‘utanılacak bir şey’⁵⁴ bulduğu için, kadın onun gözünde*

⁵³ Tevrat, *Levililer*, 18/18. “Çıplaklığı açmak” zina değil, evlenme ve ona bağlı olan zıfaf anlamına gelmektedir. Yahudilerde Hz. Musa'ya gelinceye kadar iki kız kardeşle aynı anda evli olmak câiz iken, Hz. Musa'dan sonra bu uygulama yasaklanmış; iki kız kardeşi aynı anda nikâh altında tutmak haram kabul edilmiştir. Konu ile ilgili olarak bkz. Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, s. 348 vd.

⁵⁴ Yahudi literatüründe bu durum “*ervat davar*” olarak terimleşmiştir. Kadında bulunan utanılacak şeyler, Tesniye Kitabı'nın 22/13. ayetine dayanarak, Talmudik literatürde detaylandırılmıştır. Talmud'ta erkeğin karısında bir takım bedensel kusurlar bulması ya da müzmin bir hastalığın teşhis edilmesi durumunda karısını boşayabileceği ifade edilir. Vücudunda (köpek ısırtığı vb.) kalıcı izlerin olması; ağız, ter vb. kötü koku saçması; yaşlılık; sara, cüzam vb. bulaşıcı ve müzmin hastalıklar; bed seslilik; memelerinin orantısızlığı gibi kusurlara sahip olması durumlarında da kadın boşanabilir. Benzer şekilde erkek, kızla sağlıklı olduğunu zannederek evlenir, ancak evlilik sonrasında kızın hastalığı ortaya çıkarsa, kocanın, *ketubasını* (mehir) vermeksizin kadını boşayabileceği kabul edilmiştir. Bkz. Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, s. 418-419. Bazı yazarlar, ‘utanılacak şey’den kastın onun bakiye çıkmaması, sadakatsizlik veya yemeği yakması gibi şeyler olduğunu söylerler. Bkz. Besalel, “Boşanma”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, 127.

*lütuf bulamazsa, onun için boş kâğıdı yazacak ve onun eline verecek ve onu evinden gönderecektir. Ve evinden ayrıldıktan sonra kadın, gidip başka bir erkeğin karısı olabilir. Ve sonraki adam da ondan nefret ederse ve onun için boş kâğıdını yazarsa ve onun eline verip onu evinden gönderirse yahut onu kendisine karı olarak almış olan sonraki adam ölürse, onu göndermiş olan evvelki kocası, kadın murdar edildikten sonra, onu kendisine karı olarak tekrar alamaz; çünkü Rabbin önünde bu mekruh bir şeydir...*⁵⁵

22. Bir kimsenin, kardeşinin kız evlat ve ahfadıyla izdivacı memnu değildir.

Yeğenlerle ve onların çocuklarıyla evlenmeye izin veren bu maddenin birebir dayanağı, elimizdeki muharref Tevrat metninde bulunamamıştır. Fakat evlenme engellerini ve dolayısıyla kendileriyle evlenilemeyecek olanları sayan Tevrat ayetlerinde⁵⁶ böyle bir yasaktan söz edilmemiştir. Her ne kadar tahrif edilen hükümlerden biri olduğu izlenimi uyansa da Ahd-i Atik'te açıkça yasaklanmadığına ve Yahudi tarihinde bu yönde uygulama örnekleri bulunduğuna göre Kararname'nin bu maddesi de Yahudi hukukuna uygun görünmektedir. Nitekim Yahudilerde amcaların (dayıların değil) yeğenlerle evlenmesinin meşru olduğu hükmü, Hz Peygamber (s.a.s.) zamanında yapılan böyle evliliklere ilişkin bilgilerimizle de teyit edilmektedir.⁵⁷ Bazı çağdaş Yahudi araştırmacılar da ana çizgiyi temsil eden Rabbani (Ortodoks) Yahudilikte yeğenlerle evliliğe izin verildiğini, ancak Karaîler ve Dimaşk Sözleşmecileri gibi kimi marjinal Yahudi mezheplerinin bunu yasakladıklarını belirtirler.⁵⁸

23. On dokuzuncu maddede dördüncü sınıf olarak beyan olunan meharimde, mücerret akit ile memnuîyyet-i müsâhera sabit olacağı gibi, takarrub vuku bulsun bulmasın ale'l-ıtlak nikâh-ı fâsit ile dahi memnuîyyet-i müsâhera sabit olur.

⁵⁵ Tevrat, *Tesniye*, 24/1–4.

⁵⁶ Bkz. *Levililer*, 18/6–18; *Tesniye*, 22/13–21, 30.

⁵⁷ Bkz. Nuh Arslantaş, “Hz. Peygamber’in Çağdaş Yahudilerin İnanç-İbadet ve Dini Hayatları”, *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 34 (2008/1), s. 91.

⁵⁸ S.D. Goitein, *Yahudiler ve Araplar Çağlar Boyu İlişkileri*, (çev. Nuh Arslantaş-E.Buket Sağlam), İstanbul 2004, s. 77. Sadece yazılı Tevrat'ı benimseyip Sözlü Tevrat olarak da nitelenen Talmud'u kabul etmeyen Karaîlerin Hz. Peygamber'den bir asır sonra; haklarında fazla bilgi bulunmayan Dimaşk Sözleşmecileri'nin üç asır sonra (bkz. George Foot Moore, “The Covenanters of Damascus; A Hitherto Unknown Jewish Sect”, *Harvard Theological Review*, Vol. 4, No. 3, July 1911, s. 2) ortaya çıkmış olması, bu mezheplerin söz konusu yasağı İslam'dan etkilenecek koymuş olabileceği izlenimini uyandırmaktadır.

Atıf yapılan 19. madde, hurmet-i müsâhera veya kararname'deki ifadesiyle memnuîyyet-i müsâhera denilen evlenme sebebiyle meydana gelen evlenme engeli konusunu düzenlemekte ve bu çerçevede kendileriyle evlenilemeyecek olan kayın hısımlarını saymaktadır. Bu hısımlık, ölüm veya boşanma ile sona ermeyeceğinden devamlı bir evlilik engeli olarak kabul edilmiştir. 19. maddede sayılan gelinler, kayınvalideler, üvey valideler, üvey kızlar ve torunlar ile olan evlilik yasağı Yahudilerde de aynen bulunmaktadır. Gerek doğumdan gerek hısımlıktan kaynaklanan evlenme engelleri, Tevrat'ta şu şekilde sıralanmıştır:

“Sizden hiçbirisi kendi yakın akrabasından birine onun çıplaklığını açmak için yaklaşmayacaktır; ben Rab'im. Kendi babanın çıplaklığını ve ananın çıplaklığını açmayacaksınız; senin anandır onun çıplaklığını açmayacaksınız. Babanın karısının çıplaklığını açmayacaksınız; o senin babanın çıplaklığıdır. Kendi kız kardeşinin, babanın kızının yahut ananın kızının çıplaklığını, evde doğmuş olsun yahut dışarıda doğmuş olsun onların çıplaklığını açmayacaksınız. Senin oğlunun kızının yahut kendi kızının kızının çıplaklığını açmayacaksınız; çünkü onların çıplaklığı seninkidir. Babanın karısının kızının çıplaklığını açmayacaksınız; çünkü babandan olan senin kız kardeşindir. Babanın kız kardeşinin çıplaklığını açmayacaksınız; o senin babanın yakın akrabasıdır. Ananın kız kardeşinin çıplaklığını açmayacaksınız; o senin ananın yakın akrabasıdır. Babanın kardeşinin karısına yaklaşmayacaksınız; çünkü o senin yengendir. Kendi gelininin çıplaklığını açmayacaksınız; oğlunun karısıdır. Kardeşinin karısının çıplaklığını açmayacaksınız; çünkü kardeşinin çıplaklığıdır. Bir kadınla onun kızının çıplaklığını açmayacaksınız. O kadının oğlunun kızını yahut kızının kızını almayacaksınız; zira onlar yakın akrabadır, bu alçaklıktır. Bir kadını, kendi kız kardeşi üzerine, onu kışkandırmak, o hayatta iken kendi yanında çıplaklığını açmak için almayacaksınız!”⁵⁹

Kararname'nin 23. maddesi, üvey kızlar ve üvey torunlar ile ebediyen evlenememe sonucunu doğuran hısımlığın, Yahudilikte sırf nikâh akdinden doğduğunu, bu noktada ardından zıfâf gerçekleşsin ya da gerçekleşmesin akdin fâsit olarak kurulmuş olmasının da bir öneminin bulunmadığını, diğer bir ifadeyle bunun da aynı sonucu doğuracağını tespit etmektedir.⁶⁰

⁵⁹ Tevrat, *Levililer*, 18/6-18. Ayrıca bkz. *Tesniye*, 22/30 ve 27/20-23. Görüldüğü üzere Müslümanlığın aksine Yahudilikte, amcaların eşleriyle yani yengelerle evlenmek kesinlikle yasaktır.

⁶⁰ İslam hukukunda, hanımın furû'u yani üvey kızlar ve torunlar ile evliliğin yasak hale gelmesi için sadece nikâh akdinin yapılmış olması yeterli değildir; nikâhın yanında cinsel birleşmenin varlığı da şarttır. Daha açık bir ifadeyle, nikâhtan sonra hanımla cinsel birleşme olmadan boşanma söz konusu olmuşsa, o hanımın başka erkekten olma kızı ile evlenmek mümkündür. Fakat hanımla cinsel birleşme olursa artık üvey kızlarla hiçbir şekilde evlenilemez. Bkz. Nisâ, 4/23; Ahmet Yaman, *İslam Aile Hukuku*, İstanbul 2008, s. 41.

24. Zina sebebiyle tefrik olunan kadını tekrar tezevvüç memnudur.

Zina yaptığı iddiasıyla kocası tarafından kâhine (*kohen*) şikâyet edilen kadın, Tevrat'ın Sayılar Kitabı'nda ayrıntısı verilen belirli bir yemin ve lânet işleminden sonra kâhin kararıyla boşanmış sayılmaktadır.⁶¹ İşte zina sebebiyle bu şekilde ayrılan eşler, kesinlikle bir daha evlenememektedirler. Aynı zamanda bu kadın, zina ettiği erkekle de evlenememektedir.⁶²

25. Evladı olduğu halde vefat eden biraderin zevcesini tezevvüç memnudur.

Yirmi üçüncü madde altında uzunca iktibas ettiğimiz Levililer Kitabı'nın 18. babındaki şu ayet, bu hükmün dayanağını oluşturmaktadır: “*Kardeşinin karısının çıplaklığını açmayacaksın; çünkü kardeşinin çıplaklığıdır*”.⁶³ 25. maddenin hem lafzından hem mefhumundan, çocuğu olmayan kardeşlerin hanımlarıyla, onlardan sonra evlenilebileceği sonucu çıkmaktadır. Yukarıdaki Tevrat ayeti böyle bir ayrıntıyı dikkate almaksızın genel bir yasak koyuyor gibi görünmekle birlikte başka ayetler, söz konusu yasağın tıpkı maddede tasrih edildiği üzere, sadece çocuğu olan kardeşlerin hanımlarına özgü olduğunu göstermektedir. Hatta öyle ki, böyle bir durumda çocuksuz olarak dul kalan bir kadının, ölen kocasının kardeşiyle evlenmesi, Tevrat'a göre adeta bir zorunluluktur. Yahudi geleneğinde *yivum* (*levirat/kayınbiraderle nikâhlanma*)⁶⁴ olarak adlandırılan bu evliliğin⁶⁵ uygulaması şöyle cereyan etmektedir:

⁶¹ Bkz. Tevrat, *Sayılar*, 5/11–31. Semavî bir sese müracaat, acı su sınavı gibi fizik kurallarıyla çelişen ve akıl dışı uygulamalarla dolu olan bu yemin ve lanet işlemi, zamanla daha makul bir biçime evrilmiştir. Bkz. Ze'ev W. Falk, “Yahudi Hukuku”, (çev. Bilal Aybakan), *İlam Araştırma Dergisi*, 3/1 (1998), s. 174.

⁶² Yahudilikte buna “*asur le-baal ve le-bo'el*” (kocasına da aşk yaşadığı/zina yaptığı erkeğe de haram) kuralı adı verilmektedir. Osmanlı öncesi dönemde konu ile ilgili bazı mahkeme kararları için bkz. Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, s. 386-387. Konu ile ilgili ayrıca bkz. Haim Cohn, “Eherecht”, *Jüdischen Lexikon*, s. 78'den naklen Fatmatüzzehra Ekinçi, *İslam Hukuku ile Tevrat Hükmülerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Konya 2003, s. 90; Besalel, “Evlilik”, *Yahudi Ansiklopedisi*, I, 167. Hanımına zina isnadı sebebiyle hâkim huzurunda yeminleşme ve lânetleşme anlamına gelen *mülâ'ane* ya da *li'ân* işlemi, İslam'da farklı bir uygulamaya sahip olmakla birlikte (Nûr, 24/6–9) Ebu Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî dışında kalan fukaha çoğunluğuna göre aynen yahudilikte olduğu gibi ebedî evlilik engeli olarak kabul edilmiştir. Bkz. Yaman, *İslam Aile Hukuku*, 91-92.

⁶³ Tevrat, *Levililer*, 18/16. Görüldüğü üzere müslümanlığın aksine yahudilikte, çocuğu olan kardeşlerin hanımlarıyla yani ailenin çocuklu gelinleriyle evlenmek kesinlikle yasaktır.

⁶⁴ *Yivum*, erkek kardeşlerin bir arada yaşamaları ve bunlardan birisinin bir çocuk bırakmadan ölmesi durumunda, ölen kimsenin erkek kardeşinin, ölen kardeşin dul hanımıyla evlenmesidir. Bu evliliğin gayesi, ölen kardeşin ismini devam ettirmek ve aile mülkünün dağılmasını ya da başkasına geçmesini önlemektir.

⁶⁵ Bkz. Cohn, “Leviratehe”, *Jüdischen Lexikon*, s. 114 ve Johnson, *Yahudi Tarihi*, s. 547'den naklen Ekinci, *a.g.e.*, s. 84.

“Birlikte oturan kardeşlerden biri oğlu olmadan ölürse, ölenin dula aile dışından biriyle evlenmemeli. Ölenin kardeşi dul kalan kadına gidecek. Onu kendine karı olarak alacak, ona kayınbiraderlik görevini yapacak. Kadının doğuracağı ilk oğul, ölen kardeşin adını sürdürsün. Öyle ki, ölenin adı İsrail’den silinmesin. Ama adam kardeşinin dul karısıyla evlenmek istemiyorsa, dul kadın kent kapısında görev yapan ileri gelenlere gidip şöyle diyecek: ‘Kayınbiraderim İsrail’de kardeşinin adını yaşatmayı kabul etmiyor. Bana kayınbiraderlik görevini yapmak istemiyor.’ Kentin ileri gelenleri adamı çağırıp onunla konuşacaklar. Eğer adam, ‘Onunla evlenmek istemiyorum’ diye üstelerse, kardeşinin dul karısı, ileri gelenlerin önünde adamın yanına gidecek, onun ayağındaki çarığı çıkaracak, yüzüne tükürecek ve ‘Kardeşine soy yetiştirmek istemeyen adama böyle yapılır’ diyecek. Adamın soyu İsrail’de ‘Çarığı çıkarılanın soyu’ diye bilinecek.”⁶⁶

Dolayısıyla madde, Yahudi hukuku ve ona kaynaklık eden Tevrat ile uyum arz etmektedir.

26. Radâ mevâni-i nikâhtan ma’dûd değildir.

Süt akrabalığının Yahudilikte bir evlilik engeli olmadığını beyan eden madde, hem Tevrat ile hem de Yahudi geleneğiyle örtüşmektedir. Zira Hz. Musa (a.s.) zamanında sütannelik kurumunun varlığı bilinmekle birlikte⁶⁷ Tevrat’ta evlenilmesi yasak olan kişiler sayılırken süt akrabalığına değinilmemiştir⁶⁸. İşte bu tarihi verilere istinaden kararname, Yahudiler için süt akrabalığının söz konusu olmadığını belirlemiştir.⁶⁹

1917 tarihli Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi’nin Yahudiler hakkındaki ikinci özel faslı, nikâhın fesat ve butlanının konu edildiği fasıldır. 59 ilâ 62. maddeleri ihtiva eden ve “*Musevilere Müteallik Nikâhın Fesât ve Butlânı Hakkındadır*” başlığını taşıyan fasılda şu maddeler yer almaktadır:

⁶⁶ Tevrat, *Tesniye*, 25/5-10.; bkz. *Tekvin*, 38/8-10. Levirat evliliğini akıcı bir anlatımla sunduğu için bu ayetlerde <http://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=186&mc=1&sc=161> (15.08.09) adresindeki çeviri benimsenmiştir.

⁶⁷ Tevrat, *Çıkış*, 2/1-10; *Kasas*, 28/7, 12.

⁶⁸ Tevrat, *Levililer*, 18/6-8; *Tesniye*, 22/30; 27/20-23. Ancak İslâm’dan sonra ortaya çıkan Karaîlik gibi bazı Yahudi mezhepleri, İslâmiyetin etkisi ile süt kardeşliğin evliliğe engel teşkil ettiğini kabul etmişlerdir. Bkz. Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, s. 351.

⁶⁹ Ayrıca bkz. Ahmet Yaman, “İslam Hukukuna Özgü Bir Kurum: Süt Akrabalığı”, *Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 13 (Konya 2002), s. 58-59. Bilindiği üzere, şartları gerçekleşmiş bir süt akrabalığı İslâm’a göre (Nisâ, 4/23; Buhârî, “Nikah”, 20; Müslim, “Radâ”, 1) sürekli evlenme engeli sayılmaktadır.

59. 13, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25. maddeler Mucibince nikâhı memnu olan bir kadını nikâh fasittir.

Son altısını metin olarak yukarıda ele aldığımız bu maddelerin on dördüncüsü hariç diğerleri de yukarıda yer verdiğimiz Tevrat ayetlerine dayanmaktadır. “Nikâhı Memnu Olanlar Hakkındadır” başlığı altında yer bulan söz konusu maddeler, Müslüman tebeayı ilgilendiren evlilik engellerini sıralamaktadır. Buna göre başkasıyla evli olan veya iddet bekleyen bir kadınla evlenmek, birbirlerine mahrem olan yani herhangi birisini erkek saydığımızda diğeri ile evlenemeyecek yakınlıkta olan iki kadını nikâhta cem etmek, birinci derecede kan/nesep yakınlığı bulunan akraba ile evlenmek ve nikâh sebebiyle yakın hısımlar haline gelen kimselerle evlenmek yasaktır.

Yukarıda yirmi üçüncü madde altında uzunca naklettiğimiz Levililer Kitabı’nın 18. babına, bunun yanında Tesniye, 22/30 ve 27/20-23’e göre bu yasaklar, Yahudiler hakkında da aynen geçerlidir ki, kararname bu yönde bir düzenleme yapmış olmaktadır. Bununla birlikte Yahudiler hakkında da geçerli olduğunu bildirdiği 14. madde dikkati çekmektedir. “*Menkûha veya mu’tedde olarak dört zevcesi bulunan kimsenin diğer bir kadın ile izdivacı memnudur*” cümlesiyle poligamiye cevaz veren ancak bunu dört ile sınırlandıran bu madde, Yahudiler için de geçerli sayılınca onlarda da 4 ile sınırlı bir teaddüd-i zevcat anlayışının bulunduğu izlenimi uyanmaktadır. Fakat “*Eğer kendisine başka bir kadın alırsa, evvelkinin nafakasını, esvabını ve karılık hakkını eksiltmeyecektir*”⁷⁰ ayetine göre her ne kadar Yahudilikte aynı anda çok kadınla evlilik caiz ise de⁷¹ bu noktada, tespit edilebildiği kadarıyla Tevrat’ta herhangi bir sayısal belirleme ya da sınırlandırmadan söz

⁷⁰ Tevrat, Çıkış, 21/10; çok kadınla evliliği onaylayan ayetlere örnek olarak bkz. Tekvin, 4/19; 16/1-4; 29/16-30; Tesniye, 21/15-17; krş. Tesniye, 17/17.

⁷¹ Krş. Besalel, “Monogami ve Poligami”, *Yahudi Ansiklopedisi*, II, 427-428; Yasdıman, “Yahudi Dininde Ailenin Yeri”, *Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sy. 14, İzmir 2001, s. 254-255; Ekinci, *a.g.e.*, s. 84. İsrail Devleti kurulduğunda Yemen’den İsrail’e gelen bir grup göçmen yahudi, iki-üç hanımını da yanında getirmiş, bu durum göçmen bürosu yetkililerini oldukça zor durumda bırakmıştı. Başlangıçta devlet, yurt dışından getirilen hanımları yanında tutma izni vermesine rağmen birçok erkek İsrail’e geldikten sonra eşlerinden boşanmıştı. Boşanmayanların ise mevcut durumları korunurken, yeni evlilik yapmalarına müsaade edilmemişti. Ancak 1959 yılında çıkan bir kanunla İsrail’de çok eşlilik yasaklanmıştır. Bkz. Goitein, *Yahudiler ve Araplar Çağlar Boyu İlişkileri*, s. 227.

edilmemiştir.⁷² Fakat bazı Talmudik yorumlarda aynı anda en fazla dört kadınla evli bulunulabileceği hükmü bulunmaktadır.⁷³

Hal böyle olunca Osmanlı Yönetimi, evliliklerin belli bir disiplin altında tutulabilmesi amacıyla olsa gerek, bu yorumu benimsemiş ve Kararname'nin esbab-ı mucibesinde beyan edildiği üzere Hahamhane ile de görüşerek, Yahudi vatandaşlarına teşmil etmiştir.

60. Bâb-ı evvelin fasl-ı sâîninde muharrar mevâd mucibince tarafeynden biri şerâit-ı ehliyyeti hâiz bulunmazsa nikâh fasit olur.”

61. Hîn-i akitte tarafeynden birinin nef'ine olarak dermeyan edilen şurût bâde'l-akd tahakkuk etmezse nikâh fasit olur.

62. Akd-i nikâhta hazır bulunan şuhûd, evsâf-ı matlûbeyi hâiz bulunmazsa nikâh fasit olur.

Evlilik akdiyle ilgili teknik bazı hususları düzenleyen bu üç madde, yahudilikte çok önemsenen ve yazılı olmasına özen gösterilen evlilik sözleşmesinin (ketuba)⁷⁴ kurallara uygun olmasına temine matuf görünmektedir. Bu ayrıntıların Tevrat'ta aynıyla lafzi karşılıklarını bulmak tabiatıyla zordur. Fakat Yahudi kaynakları, evliliklerin belli bir yaşa gelmiş kimseler arasında, düğün çadırında veya sinagogda, aslında şart olmamakla beraber 15. yüzyıldan itibaren bir din adamı (Rabbi) ve iki şahidin huzurunda yapılacağını, tek taraflı yarar sağlayan şartların koşulabileceğini, bu şartların ketuba-

⁷² Yahudilerde Hâkimler Dönemi'nde daha önceki iki veya üç evlilik geleneği yaşıyorken sonraki dönemlerde bu uygulama yerini daha fazla eşliliğe bırakmıştır. Tevrat'ta Davud'un altı veya yedi, Süleyman'ın ise pek çok hanımla evlendiği zikredilir. Tevrat'ta sadece peygamberlerin değil, önde gelen kral ve idarecilerin de çok evlilik yaptığı kaydedilmiştir. Gideon ile 18 hanım ve 60 kadar cariye alan Rehoboam'ın çok evlendiği bilinmektedir. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) çağdaşı bazı yahudilerin çok evlilik yaptığı belirtilir. İslamî dönemde de Şerira Gaon (967-1006) gibi yahudi din adamları, 18 hanım ve sınırsız cariye alma kuralının sadece kralları bağladığını belirterek eşlerin yiyecek, giyecek ve cinsel ihtiyaçlarını ihmal etmemek şartıyla çok eşlilikte bir sınır olmadığını belirtmişlerdir. Konu hakkında bkz. Nuh Arslantaş, “Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler”, *İSTEM (İslam Sanat Tarih Edebiyat Musiki) Dergisi*, 11 (2008), s. 27.

⁷³ A. Cohen, *Le Talmud*, s. 218-219'dan nakleden Ali Osman Ateş, *İslamî Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, İstanbul 1996, s. 326.

⁷⁴ Yahudilerde “ketuba”, evliliğin yazılı belgesi olup nikâhı gerçekleştiren din adamının, iki tanık huzurunda damada imzalatıp gelin tarafına teslim ettiği “anlaşma belgesi”dir. Yahudilikte kocanın, boşanması ya da ölmesi durumunda hanıma bir mal verilmesi taahhüdü olan ve kadının ekonomik güvencesini temin eden bu belge, tam anlamıyla kadın lehine hazırlanmış sosyal bir akittir.

ya eklenebileceğini, şahitlerin belli nitelikler taşıması gerektiğini belirtirler.⁷⁵ Bütün bunlar bize, Kararname'nin ilgili maddelerinin Yahudilikle uyumlu olduğunu göstermektedir.

148. Musevilerde ale'l-ıtlak akd-i sahih veya fasitte talak veya fesih veya zevcin vefatı vukûunda iddet lazım gelir. Müddet-i iddet doksan bir gündür. Şu kadar ki, hâmil veya zât-ı veled olan kadının iddeti, çocuğu iki yaşını ikmal edinceye kadar imtidâd eyler. Çocuğun vefatı halinde iddet, tarih-i vefattan itibaren doksan bir gündür.

Ne şekilde olursa olsun evliliğin sona ermesi halinde, kadınların belli bir süre iddet bekleyeceklerini düzenleyen maddenin Tevrat'ta birebir lafzî dayanağını bulamadık. Bununla birlikte Yahudi kaynaklarda, hikmeti “kadının hamile olup olmadığının anlaşılması” ve “kadının geçmiş hayatını unutmaya vesile olması” olarak açıklanan iddet, genel anlamda çocuğu olmayan hanımlarda 90 gün, bebeli kadınlarda ise çocuğunun süttan kesilmesi⁷⁶ ya da yirmi dört aylık bir süre olarak kabul edilmektedir⁷⁷ ki, bu durum maddenin Yahudi geleneğiyle örtüştüğü sonucunu verir. Bu arada, ehl-i kitaba mensup kadınların iddet beklemeyecekleri yönünde bazı fıkıh kaynaklarımızda yer alan bilgilerin gözden geçirilmesi gerektiğini de kaydedelim.

Sonuç

İstanbul'un fethinden itibaren “Millet Sistemi” esasına göre yönetilen Osmanlı toplumunda Yahudiler, sayısal olarak Hristiyanlar kadar olmasa

⁷⁵ Bu şartlar “İlave ketuba”ya (*Ketuba tosefet*) kaydedilirdi. Yahudilerde *ketubalar* iki kısımdan oluşmaktadır: “Asıl ketuba” (*İkar*) ve “İlave ketuba” (*Tosefet*). “Asıl ketuba”, damadın kadına ödemesi gereken asgari mehir miktarının kaydedildiği *ketuba*dır. “İlave ketuba” ise mehirlerin yanı sıra evlilikle ilgili anlaşmaya varılan diğer şartların bulunduğu *ketuba*dır. Bkz. Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, s. 364-365. Ayrıca bkz. T.C. Hahambaşılığı belgeleri ile birlikte diğer yahudi kaynaklarına istinaden Besalel, “Evlilik”, *Yahudi Ansiklopedisi*, 1/161-167; Isidore Singer, J. F. McLaughlin, Solomon Schechter, Julius H. Greenstone ve Joseph Jacobs, “Marriage”, <http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=213&letter=M> (18.08.2009); Asife Ünal, *Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve İslamda Evlilik*, Ankara 1998, s. 22, 39; ayrıca bkz. L.M. Epstein, *The Jewish Marriage Contract*, New York 1927.

⁷⁶ Konu ile ilgili ortaçağ yahudi hukuk literatüründeki hükümler ve uygulaması için bkz. Arslantaş, *İslam Toplumunda Yahudiler*, s. 430-431.

⁷⁷ Bkz. Besalel, “Boşanma”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I, 128; a.mlf., “Evlilik”, *a.g.e.*, I, 167; Ünal, *a.g.e.*, s. 62; Solomon Schechter ve David Werner Amram, “Divorce”, <http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=398&letter=D> (18.08.2009); ayrıca bkz. Hakkı Şah Yasıman, *Yahudi Kutsal Metinlerine Göre Kadının Evlilikteki Yeri* (yayımlanmamış doktora tezi), İzmir 2000.

da önemli bir kesimi oluşturmuştu. Osmanlı coğrafyasında Tanzimat'a kadar zimmî vatandaş, ondan sonra ise eşit anayasal vatandaş statüsünde yaşamış olan Yahudiler, geniş bir din-vicdan ve özel hukuk özgürlüğüne de sahiptiler. Bu özgürlük bağlamında kendi aralarındaki özel hukuk ilişkilerini, benimsedikleri dinî kural, telakki ve geleneğe göre şekillendiriyorlar; dolayısıyla dinî bir kurum olarak değerlendirdikleri aileyi de kurulmasından, işleyiş ve sonlandırılmasına kadar Yahudilik esaslarına göre düzenliyorlardı.

Osmanlı idaresinin Orhan Gazi'den itibaren diğer milletlerle birlikte kendilerine tanıdığı dinî ve yarı hukukî özgürlük, Devlet-i Aliyye'nin kapsamlı son hukuk düzenlemesi olan 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ne de yansımıştır. Burada yer alan kanun hükmündeki kararlarda, Yahudi cemaatinin benimsedikleri kurallar dikkate alınmış ve kendileriyle ilgili ayrı fassılar Kararname'ye derç edilmiştir.

Yaptığımız araştırma, Yahudilerle ilgili maddelerin tamamının ya doğru-
dan kutsal kitapları Tevrat'a veya Tevrat'ın yorumu olan Talmud'a ya da zamanla oluşup yerleşen Yahudi geleneğine dayandığını göstermiştir.

Kaynakça

- Adam, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, Ankara 1997.
- Afyoncu, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Araştırma Rehberi*, İstanbul 2007.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, (haz. Y. Halaçoğlu), İstanbul 1980.
- Arslantaş, Nuh, *İslam Toplumunda Yahudiler*, İstanbul 2008.
- _____, "Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler", *İSTEM (İslam Sanat Tarih Edebiyat Musiki) Dergisi* 11 (2008), ss. 9-46.
- _____, "Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin İnanç-İbadet ve Dinî Hayatları ile İlgili Bazı Tespitler", *Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 34 (2008/1), ss. 55-92.
- Ateş, Ali Osman, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, İstanbul 1996.
- Avrupa ve Amerika'da Bulunan Bütün Musevi Cemiyetlerin 1877'de İstanbul Konferansı'na Verdikleri Müşterek Muhtıra* (Türkçe'ye çev. İ.Akant; İngilizce'ye çev. S.Shaw), İstanbul 1992.
- Aydın, M. Akif, "el-Ahkâmü's-Şer'iyye fi'l-Ahvâl-i Şahsiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I, 556-557.
- _____, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985.

- _____, “Osmanlıda Hukuk”, *Osmanlı Devleti Tarihi I-III* (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999, II, 375-438.
- Benbassa, Esther, *Son Osmanlı Hahambaşısının Mektupları* (çev. İ.Yalçın), İstanbul 1998.
- Besalel, Y., “Boşanma”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, II, 127-129.
- _____, “Evlilik”, *Yahudi Ansiklopedisi*, I, 161-167.
- _____, “Monogami ve Poligami”, *Yahudi Ansiklopedisi*, II, 427-428.
- _____, Yusuf, “Aile”, *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul 2001-2002, I, 42-46.
- Birnbaum, Marianna D., *Gracia Mendes: Bir Sefaradın Uzun Yolculuğu* (çev. M.Uluengin), İstanbul 2007.
- Bozkurt, G., *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara 1996.
- _____, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, Ankara 1996.
- Braude, Benjamin– Lewis, Bernard (Ed.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire I-II*, New York 1982.
- Dumont, Paul, “Jewish Communities in Turkey during the Last Decades of the Nineteenth Century in the Light of the Archives of the Alliance Israelite Universelle”, *Christians and Jews in the Ottoman Empire I-II* (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), New York 1982, I, 209-242.
- Ekinci, Fatmatüzzehra, *İslam Hukuku ile Tevrat Hükümlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Konya 2003.
- Epstein, L.M., *The Jewish Marriage Contract*, New York 1927.
- Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayri Müslimler: Kuruluştan Tanzimata Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları*, Ankara 2001.
- Ercilasun, Ahmet B., “Hristiyan Tebeya Karşı Türk Toleransı”, *Türk Kültürü*, sy. 264 (Nisan 1985), ss. 39-40.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devletinde Yahudiler*, Ankara 2000.
- Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebanın Yönetimi*, İstanbul 1990.
- Falk, Zeev W., “Yahudi Hukuku” (çev. B. Aybakan), *İlam Araştırma Dergisi*, III,1 (1998), ss. 169-192.
- Fattal, Antoine, *le Statut Legal des Non-Musulmans en Pays d’Islam*, Beyrut 1958.
- Galanti, A., *Fatih Sultan Mehmet Zamanında İstanbul Yahudileri*, İstanbul 1953.
- _____, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1947.
- Groepfer, Eva, *İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler* (çev. S. Kaya), İstanbul 1999.
- Güleryüz, N., *Türk Yahudileri Tarihi I*, İstanbul 1993.
- _____, *İstanbul Sinagogları*, İstanbul 1992.
- Hacker, Joseph R., “Jewish Autonomy in the Ottoman Empire, Its Scope and Limits: Jewish Courts from the Sixteenth to the Eighteenth Centuries”, *The Jews of the Ottoman Empire* (Ed. Avigdor Levy), Princeton 1994, ss. 153-202.

- Hacker, Joseph R., “Ottoman Policy toward the Jews and Jewish Attitudes toward the Ottomans during the Fifteenth Century”, *Christians and Jews in the Ottoman Empire I-II* (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), New York 1982, I, 117-126.
- Hamidullah, Muhammed, *Mecmû’atü’l-vesâiki’s-siyasiyye li’l-ahdi’n-nebevi ve’l-hılâfeti’r-râşide*, Beyrut 1987.
- Harman, Ömer Faruk, *Metin Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Metinleri* (yayımlanmamış doçentlik tezi), İstanbul 1988.
- http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_Jews_in_Turkey (10.02.2009)
- <http://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=186&mc=1&sc=161> (15.08.09)
- <http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=398&letter=D> (18.08.2009)
- Hukûk-ı Aile Kararnamesi, *Ceride-i İlmiyye*, IV, 34 (İstanbul 1336/1918), ss. 986-1022.
- Hukûk-ı Aile Kararnamesi*, İstanbul 1336 (Matbaa-i Orhaniyye).
- Imber, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650*, (çev. Ş.Yalçın), İstanbul 2006.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmu ehli’z-zimme* (nşr. S. Salih), Beyrut 1983.
- İnalçık, Halil – Picon, Leon – Kevenk, K.C., *Turkish-Jewish Relations in the Ottoman Empire*, Chicago 1982.
- Kadri Paşa, Muhammed, *el-Ahkâmuş-şer’iyye fi’l-ahvâliş-şahsiyye*, Bulâk 1292.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1950.
- Kâsânî, Ebû Bekir Alâeddin, *Bedâi’u’s-sanâi*, Beyrut 1982.
- Kenanoğlu, Mustafa Macit, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, İstanbul 2004.
- Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)*, İstanbul 1958.
- Lewis, Bernard, *İslam Dünyasında Yahudiler* (çev. B.S. Şener), Ankara 1996.
- McCarthy, Justin, “Jewish Population in the Late Ottoman Period”, *Christians and Jews in the Ottoman Empire I-II* (Ed. Benjamin Braude – Bernard Lewis), New York 1982, I, 375-397; aynı makale için bkz. *The Jews of the Ottoman Empire* (Ed. Avigdor Levy), Princeton 1994.
- Moore, George Foot, “The Covenanters of Damascus; A Hitherto Unknown Jewish Sect”, *Harvard Theological Review*, Vol. 4, No. 3, July 1911, ss. 330-377 (<http://dx.doi.org/10.1017/S0017816000007239>)
- Ojalvo, Harry, *Osmanlı Padişahları ve Musevi Tebaaları*, İstanbul 2001.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2001.
- _____, “Millet: Osmanlı’da Millet Sistemi”, *DİA*, XXX, 66-70.
- _____, “Gayri Müslimlerin Hukukî ve Günlük Yaşamdaki Durumları-Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine”, *Türkiye ve Avrupa’da Çok Dinli Yaşam-Geçmişte ve Günümüzde* (Konrad-Adenauer-Stiftung), Ankara 2006.
- Otacı, Cengiz, *Hukukun Laikleşme Süreci*, İstanbul 2004.

- Schechter, Solomon ve Armam, David Werner, “Divorce”, <http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=398&letter=D> (18.08.2009)
- Schwarz, Klaus, *Osmanische Sultansurkunden des Sinai-Klosters in Türkischer Sprache*, Feriburg 1970.
- Serahsi, Şemsüleimme Muhammed, *el-Mebsût*, İstanbul 1983.
- Sevilla-Sharon, Moshe, *Türkiye Yahudileri*, İstanbul 1992.
- Shaw, Stanford J., *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, Hong Kong 1991.
- Shttpmulevitz, Aryeh, *The Jews of the Ottoman Empire in the Late Fifteenth and Sixteenth Centuries: Administrative, Economic, Legal and Social Relations as reflected in the Responsa*, Leiden 1984.
- Singer, Isidore; McLaughlin, J. F.; Schechter, Solomon; Greenstone, Julius H. ve Jacobs, Joseph, “Marriage”, <http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=213&letter=M> (18.08.2009)
- Stavrianos, Leften S., *The Balkans since 1453*, New York 1958.
- Şentop, Mustafa, “Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.3, sy.5 (2005), ss. 647-672.
- Ünal, Asife, *Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve İslamda Evlilik*, Ankara 1998.
- Yasdıman, H.Ş., “Yahudi Dininde Ailenin Yeri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 14 (İzmir 2001), ss. 241-266.
- _____, *Yahudi Kutsal Metinleri Işığında Kadının Evlilikteki Yeri*, (yayımlanmamış doktora tezi), İzmir 2000.
- Yaman, Ahmet, *İslam Aile Hukuku*, İstanbul 2008.
- _____, “İslam Hukukuna Özgü Bir Kurum: Süt Akrabalığı”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (Konya 2002), ss. 55-67.
- _____, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Ankara 1998.
- Zaferü'l-İslâm Han, *et-Talmûd târîhuh ve ta'limuh*, Beyrut 1967.
- Zeydan, Abdülkerim, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn ve'l-müste'menin fî dâri'l-İslâm*, Beyrut 1988.